

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА №1
ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОГО ЛІНІЙНОГО КОЛА
ПОСТІЙНОГО СТРУМУ

Мета роботи: навчитися визначати ЕРС джерела живлення, його внутрішній опір; експериментально перевірити основні закони електричних кіл і методи їх розрахунків.

1.1 Теоретичні відомості.

Електричне коло – це сукупність пристроїв, що утворюють шлях для проходження електричного струму, електромагнітні процеси в яких можна описати за допомогою понять про електрорушійну силу, струм і напругу. Призначення електричного кола полягає в виробленні, передачі, розподілі і взаємному перетворенні електромагнітної енергії і деяких інших видів енергії. Елементи електричного кола – це окремі пристрої, що входять до складу кола та виконують в ньому певні функції. Основні елементи електричних кіл – джерела і споживачі електричної енергії. У споживачах електрична енергія перетворюється у теплову, механічну, світлову та інші види енергії. В джерелах – теплова, механічна, світлова, хімічна енергія перетворюється в електричну. У процесі перетворення різних видів енергії в електричну у джерелі виникає ЕРС (електрорушійна сила), яка спричинює електричний струм у замкненому колі. В ході цього перетворення частина енергії втрачається в самому джерелі. Тому джерела характеризуються двома параметрами – ЕРС E та внутрішнім опором R_0 . Споживачі енергії характеризуються тільки опором R . Для зображення і розрахунку електричних кіл замінюють електричними схемами, використовуючи умовні зображення. Найпростіше електричне коло зображено на рис.1.1.

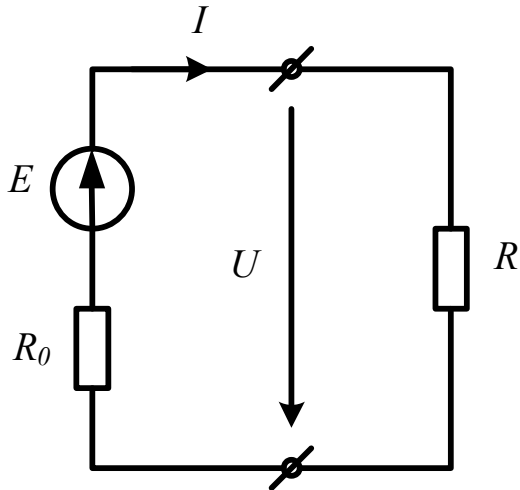

Рис.1.1

Струм у цьому колі та напругу на його ділянках визначають за допомогою закону Ома, який можна використати як для усього кола, так і для окремих його ділянок.

Закон Ома:

$$\text{для всього кола } I = \frac{E}{R_0 + R}; \quad (1.1)$$

$$\text{для ділянки без ЕРС } I = \frac{U}{R};$$

$$\text{- для ділянки з ЕРС } I = \frac{E - U}{R_0}.$$

Тут I – електричний струм, А; U – електрична напруга на споживачі, В; R_0 , R – опір джерела та споживача відповідно, Ом.

За законом Ома експериментально можна визначити параметри електричного кола, якщо виміряти струм I та напругу U .

Із другого рівняння системи (1.1) визначимо опір споживача:

$$R = \frac{U}{I}. \quad (1.2)$$

Третє рівняння із системи (1.1) дає змогу визначити параметри джерела. Якщо записати $I \cdot R_0 = E - U$ або $E = U + I \cdot R_0$, то в режимі холостого ходу, коли $I = 0$

$$E = U_{x.x}, \quad (1.3)$$

тобто ЕРС джерела дорівнює напрузі на його розімкнених затискачах.

Коли відомі ЕРС джерела та напруга на його затискачах, легко визначити його внутрішній опір:

$$R_0 = \frac{E - U}{I}.$$

Простим називається коло, що складається з одного джерела електричної енергії та будь-якої кількості послідовно або паралельно з'єднаних споживачів енергії, які поступовим перетворенням можна звести до одного еквівалентного опору. Складним називають коло, в якому групи споживачів не можна звести до одного еквівалентного опору. Ділянка кола, вдовж якої струм в будь-який момент часу має одне й те саме значення, називається гілкою; точка, в якій з'єднуються три або більше гілки називається вузлом. Будь-який замкнений шлях, утворений декількома гілками, являє собою контур. Контур, в який входить хоча б одна нова гілка, називається незалежним.

Перший закон Кірхгофа випливає із закону повного струму. Його можна сформулювати двояко.

1. Алгебраїчна сума струмів, що сходяться в будь-якому вузлі електричного кола, дорівнює нулю (струми, які входять до вузла, враховують з одним знаком, які виходять з вузла – з іншим):

$$\sum I = 0. \quad (1.5)$$

2. Сума струмів, які входять в будь-який вузол електричного кола, дорівнює сумі струмів, які виходять з цього вузла:

$$\sum I_{вх} = \sum I_{вих}. \quad (1.6)$$

Другий закон Кірхгофа також можна сформулювати двояко.

1. Алгебраїчна сума ЕРС, які діють в будь-якому контурі електричного кола, дорівнює алгебраїчній сумі спадів напруг на всіх опорах контуру:

$$\sum E = \sum I \cdot R . \quad (1.7)$$

Визначаючи $\sum E$ та $\sum I \cdot R$ зі знаком “+” враховують E та I , напрям яких збігається з обраним напрямом обходу контура.

2. Алгебраїчна сума напруг, які діють у будь-якому контурі електричного кола, дорівнює нулю:

$$\sum U = 0 . \quad (1.8)$$

Метод розрахунку, який базується на застосуванні законів Кірхгофа, є класичним і основним для розрахунку складних електричних кіл. Інші методи розрахунку ґрунтуються на цих законах, і мета їх використання – зменшити трудомісткість розрахунків.

Струми у колі, яке досліджується в даній лабораторній роботі, розраховують за допомогою законів Кірхгофа. Методику розрахунку покажемо на конкретному прикладі (рис.1.2, а).

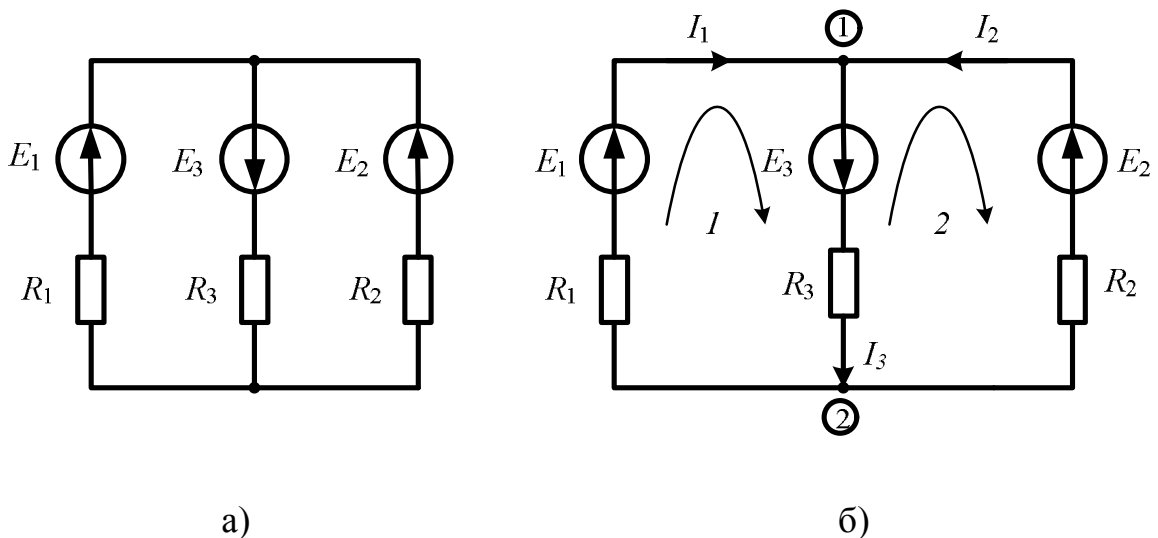

Рис.1.2

1. Для схеми рис.1.2,а визначаємо кількість вузлів n і гілок m :
 $n = 2$, $m = 3$.

2. Визначаємо кількість незалежних рівнянь, які необхідно скласти за законами Кірхгофа. Схема містить три гілки, в кожній з яких протікає свій струм, отже загальне число рівнянь для цього кола дорівнює трьом.

3. З першим законом складають $(n - 1)$ незалежне рівняння, в даному випадку 1. За другим законом складають $(m - n + 1)$ незалежне рівняння. Для даного кола $3 - 2 + 1 = 2$ рівняння (слід відзначити, що кількість рівнянь, які складаються за другим законом Кірхгофа, дорівнює числу незалежних контурів).

Довільно вибираємо позитивний напрям струмів I_1 , I_2 , I_3 (рис.1.2,б) і складаємо рівняння за першим законом Кірхгофа для будь-якого з вузлів, наприклад, для вузла 1 (струми, що входять в вузол, враховуємо зі знаком “+”, струми, які виходять з вузла, із знаком “-“):

$$I_1 + I_2 - I_3 = 0.$$

Довільно задаємо напрям обходу незалежних контурів 1 і 2 і складаємо рівняння за другим законом Кірхгофа:

- 1 контур	$E_1 + E_3 = I_1 \cdot R_1 + I_3 \cdot R_3,$
- 2 контур	$-E_2 - E_3 = -I_2 \cdot R_2 - I_3 \cdot R_3$
або	$E_2 + E_3 = I_2 \cdot R_2 + I_3 \cdot R_3.$

Розв’язуючи систему рівнянь

$$\left. \begin{aligned} I_1 + I_2 - I_3 &= 0 \\ I_1 R_1 + I_3 R_3 &= E_1 + E_3 \\ I_2 R_2 + I_3 R_3 &= E_2 + E_3 \end{aligned} \right\} \quad (1.9)$$

отримуємо невідомі струми I_1, I_2, I_3 .

Необхідно відзначити, що в результаті розв'язання рівнянь можна отримати від'ємне значення будь-якого струму. Це означає, що дійсний напрям струму є оберненим раніше довільно обраному. Слід пам'ятати, що порядок розрахунку кола за методом законів Кірхгофа не залежить від того, які величини задані, а які потрібно визначити. Так, за відомими значеннями струмів і опорів можна розрахувати ЕРС; за відомими ЕРС і струмами – опори тощо.

Із лінійності рівнянь, які одержані на основі законів Кірхгофа для лінійних кіл, випливає важливе положення про незалежність дії джерел енергії, яке одержало назву принципу накладання.

Принцип накладання полягає у наступному: якщо в колі діє декілька джерел енергії, то дійсний струм в кожній гілці дорівнює алгебраїчній сумі струмів, які протікають в даній гілці від дії кожного джерела окремо. Метод розрахунку, який заснований на застосуванні принципу накладання, називається методом накладання. За цим методом складна схема розбивається на декілька простих схем, в кожній з яких діє тільки одне джерело енергії. Розрахунок кола методом накладання покажемо на прикладі кола, яке розраховувалось раніше за законами Кірхгофа.

1. Залишаємо в схемі ЕРС E_1 , замінюючи джерела E_2, E_3 їх внутрішніми опорами $R_{02} = R_{03} = 0$ (рис.1.3). Користуючись законом Ома, роз-

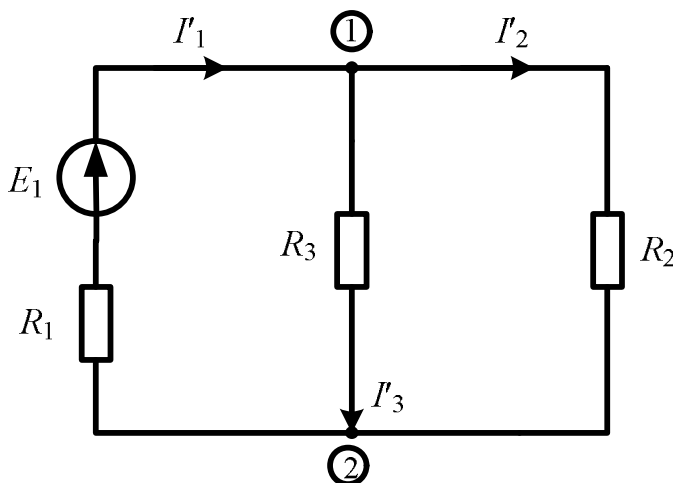

Рис.1.3

раховуємо часткові струми I'_1, I'_2, I'_3 від дії E_1 :

$$R_e = R_1 + \frac{R_2 \cdot R_3}{R_2 + R_3},$$

$$I'_1 = \frac{E_1}{R_e},$$

$$U_{12} = E_1 - I'_1 \cdot R_1,$$

$$I'_2 = \frac{U_{12}}{R_2}, \quad I'_3 = \frac{U_{12}}{R_3}.$$

2. Залишаємо в схемі ЕРС E_2 , замінюючи джерела E_1 , E_3 їх внутрішніми опорами $R_{01} = R_{03} = 0$ (рис.1.4). Користуючись законом Ома, розрахуємо часткові струму I''_1 , I''_2 , I''_3 від дії E_2 :

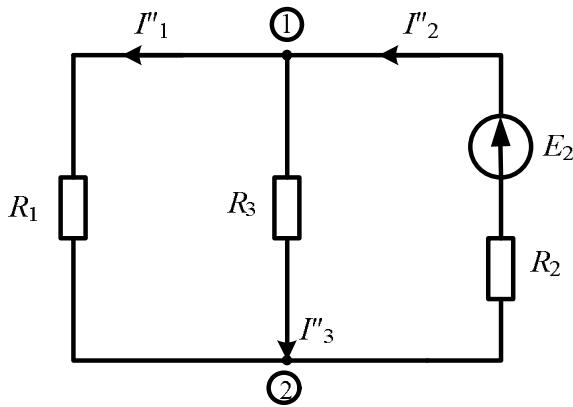

Рис.1.4

$$R_e = R_2 + \frac{R_1 \cdot R_3}{R_1 + R_3},$$

$$I''_2 = \frac{E_2}{R_e},$$

$$U_{12} = E_2 - I''_2 \cdot R_2,$$

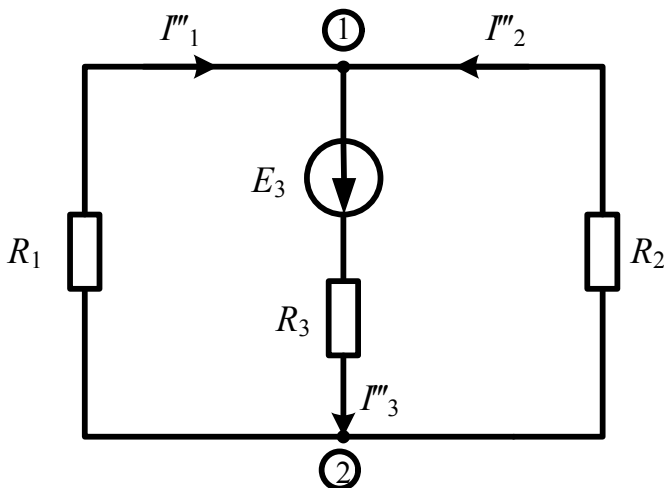

Рис.1.5

$$I''_1 = \frac{U_{12}}{R_1}, \quad I''_3 = \frac{U_{12}}{R_3}.$$

3. Залишаємо в схемі ЕРС E_3 , замінюючи

джерела E_1 , E_2 їх внутрішніми опорами $R_{01} = R_{02} = 0$ (рис.1.5). Користуючись законом Ома, розраховуємо часткові струми I_1'' , I_2'' , I_3'' від дії E_3 :

$$R_e = R_3 + \frac{R_1 \cdot R_2}{R_1 + R_2},$$

$$I_3'' = \frac{E_3}{R_e},$$

$$U_{12} = E_3 - I_3'' \cdot R_3,$$

$$I_1'' = \frac{U_{12}}{R_1}, \quad I_2'' = \frac{U_{12}}{R_2}.$$

4. Визначаємо дійсні струми I_1 , I_2 , I_3 , як алгебраїчну суму струмів, спричинених дією кожної ЕРС окремо. Вибираємо позитивним напрям струму I_1 в заданій схемі (рис.1.2,б) . Розраховуючи I_1 часткові струми I_1' і I_1'' враховуємо зі знаком “+”, оскільки їх напрям збігається з обраним позитивним напрямом струму I_1 , а частковий струм I_1'' - із знаком “-”, оскільки його напрям протилежний обраному:

$$I_1 = I_1' - I_1'' + I_1''',$$

$$I_2 = -I_2' + I_2'' + I_2''',$$

$$I_3 = I_3' + I_3'' + I_3'''.$$

Слід пам'ятати, що принцип накладання не може бути використаний для розрахунку потужностей, оскільки потужність є квадратичною функцією від струму або напруги.

1.2 Обладнання, яке використовується при виконанні роботи.

1. Джерела постійної напруги, одне – регульоване, інше – нерегульоване, з напругою на виході 20-24В.
2. Споживачі енергії R_1 , R_2 , R_3 .
3. Вимірювальні прилади: амперметр, вольтметр.

1.3 Порядок виконання роботи.

1. Визначення параметрів основних елементів електричного кола.

1.1. Визначення величини ЕРС E та величини внутрішнього опору R_0 кожного джерела.

1.1.1. Підключивши вольтметр до кожного джерела, виміряти їх ЕРС E_1 та E_2 і записати їх значення у таблицю 1.1.

1.1.2. Скласти коло, показане на рис.1.6. Ввікнути нерегульоване джерело живлення і виміряти струм у колі і напругу на затискачах джерела. Обчислити внутрішній опір джерела

за формулою $R_0 = \frac{E - U}{I}$ і записати

його значення у табл.1.1.

1.1.3. У колі, показаному на рис.1.6. замінити нерегульоване джерело живлення регульованим і виміряти струм у колі і напругу на затискачах

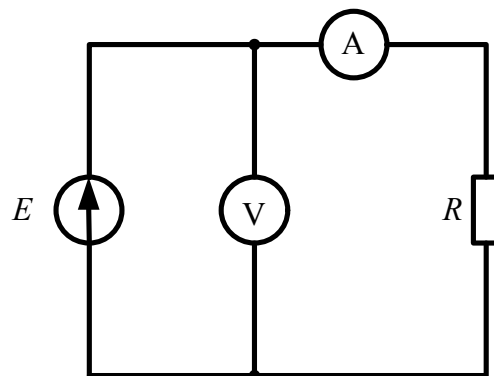

Рис.1.6

джерела. Обчислити внутрішній опір джерела за формулою $R_0 = \frac{E - U}{I}$ і записати його значення у табл.1.1.

Таблиця 1.1.

E_1 [В]	R_{01} [Ом]	E_2 [В]	R_{02} [Ом]	R_1 [Ом]	R_2 [Ом]	R_3 [Ом]

1.2. Визначити величину опору навантаження, позначеного як R_1 , R_2 , R_3 . Для цього потрібно виконати наступне:

1.2.1. Резистор, величина опору якого буде визначатися, підключити до будь-якого джерела по схемі на рис.1.6.

1.2.2. Виміряти напругу і струм у колі.

1.2.3. Розрахувати величину опору резистора, користуючись законом

Ома: $R = \frac{U}{I}$

Повторити п.1.2.1.-1.2.3 для кожного резистора. Отримані результати записати у табл.1.1.

2. Перевірка у ході експерименту справедливості законів Кірхгофа.

2.1. Скласти коло на рис.1.7.

2.2. Перевірити справедливість першого закону Кірхгофа. Для цього потрібно:

2.2.1. Виміряти струми з урахуванням їх знаків та занести у

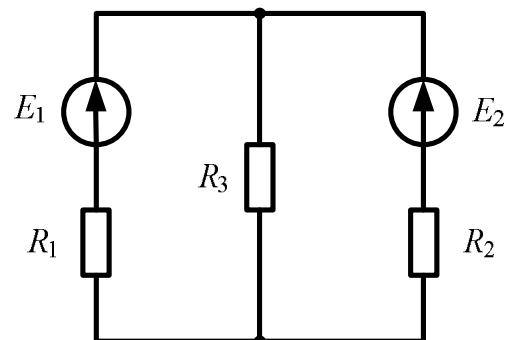

Рис.1.7

табл.1.2. Для правильного ура-хування знаку струму необхідно дотримуватись однакового під-ключення амперметра у кожну гілку (наприклад, затискач амперметра позначений “*” включати у верхнє гніздо, а затискач, позначений “mA” – у нижнє).

2.2.2. Вказати на схемі напрям струмів. За позитивний обирається напрям струму від затискача амперметра “mA” до затискача “*”. Напряму струму від “*” до “mA” вважати негативним.

2.2.3. За результатами вимірювань переконатися у виконанні першого закону Кірхгофа.

Таблиця 1.2.

$I_1, [A]$	$I_2, [A]$	$I_3, [A]$	$U_{E1} [B]$	$U_{E2} [B]$	$U_{R1} [B]$	$U_{R2} [B]$	$U_{R3} [B]$

2.3. Перевірити справедливість другого закону Кірхгофа. Для цього необхідно:

2.3.1. Позначити полярність напруг на всіх ділянках кола. Струм через резистор тече в напрямку зменшення потенціалу, тобто від точки з більшим потенціалом “+” до точки з меншим потенціалом “-“. Напряга завжди має напрям від “+” до “-“. Тому на резисторі напрями напруги і струму збігаються. Для джерел ЕРС спрямована від “-“ до “+”, тому напруга на затискачах джерела ЕРС спрямована назустріч ЕРС.

2.3.2. Виміряти напруги, які вказані в табл.1.2, підключаючи вольтметр у відповідності з позначеною на схемі полярністю напруг (затискач вольтметра “V” підключати до точки “+”).

2.3.3. За результатами вимірювань напруг на різних ділянках кола розрахувати алгебраїчну суму напруг $\sum U$ в усіх можливих контурах і переконалися у справедливості другого закону Кірхгофа.

3. Перевірка справедливості принципу накладання.

3.1. Дослідити коло при дії тільки джерела E_1 :

3.1.1. Замість джерела E_2 ввімкнути резистор R_4 , величина опору

якого дорівнює величині внутрішнього опору R_{02} джерела E_2 (рис.1.8).

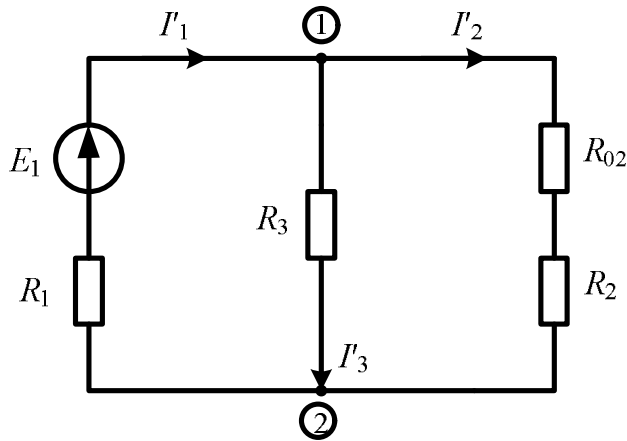

Рис.1.8

3.1.2. Виміряти струми у кожній гілці, дотримуючись однакового підключення амперметра. Перевірити правильність вимірювань за першим законом Кірхгофа. Дані вимірювань занести у табл.1.3.

3.2. Дослідити коло при дії тільки джерела E_2 :

3.2.1. Замість джерела E_1 ввімкнути резистор R_4 , величина опору якого дорівнює величині внутрішнього опору R_{01} джерела E_1 (рис.1.9).

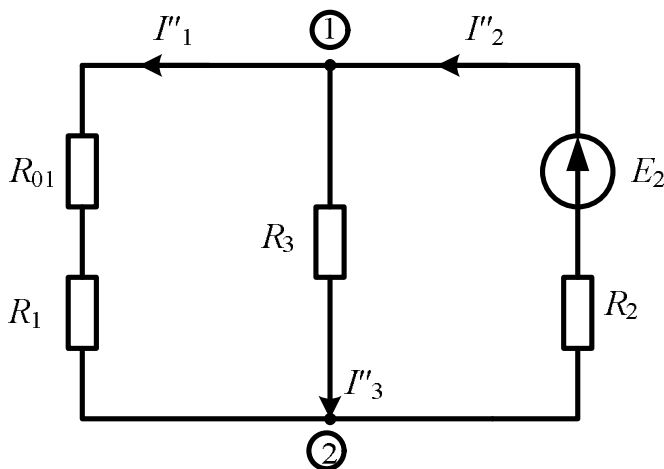

Рис.1.9

3.2.2. Виміряти струми у кожній гілці, дотримуючись однакового підключення амперметра. Перевірити правильність вимірювань за першим законом Кірхгофа. Дані вимірювань занести у табл.1.3.

Таблиця 1.3.

	Результати вимірювань		
Режим роботи ел. кола	$I_1, [A]$	$I_2, [A]$	$I_3, [A]$
$E_1 \neq 0, E_2 = 0$			
$E_2 \neq 0, E_1 = 0$			
Результат обчислення			

3.3 . Розрахувати дійсні струми I_1, I_2, I_3 у кожній гілці, як алгебраїчну суму струмів, спричинених дією E_1 і E_2 окремо.

3.4 . Порівняти розраховані струми I_1, I_2, I_3 із значеннями, виміряними в досліді з одночасною дією E_1 і E_2 (табл.1.2.); переконалися у справедливості принципу накладання.

1.4. Обробка результатів дослідів.

1. Використавши закон Ома, розрахувати за відомими значеннями ЕРС і опорів (табл.1.1) струми у гілках кола, яке показано на рис.1.7 і порівняти їх з результатами експерименту, записаними у табл.1.2.

2. Розрахувати за законами Кірхгофа струми у колі, показаному на рис.1.7 (значення ЕРС і опорів взяти з табл.1.1). Результати обчислень порівняти з результатами експерименту, записаними у табл.1.2.

3. Розрахувати методом накладання струми у колі, показаному на рис.1.7, результати розрахунків порівняти з даними табл.1.3.

4. Зробити висновки по роботі.

1.5. Контрольні запитання.

1. Чим відрізняється складне електричне коло від простого?
2. Як визначити з досліду параметри лінійного електричного кола постійного струму (ЕРС і внутрішній опір джерела електричної енергії, опір приймачів)?
3. Знати закони Ома і Кірхгофа і вміти їх використовувати.
4. Вміти користуватися методом накладання.